

Xavier Roelens

Wat gedichten schrijven vermag bij het leren van een taal

Taal benoemt de dingen. Taal helpt elkaar begrijpen. Taal is muziek, is ritme en klank. Taal biedt structuur, een manier om naar de wereld te kijken. Elke taal doet dit tegelijkertijd en elke taal doet dit op haar eigen manier.

Het is jouw uitdaging als lesgever om al die zaken aan te brengen. Soms kun je op één aspect focussen: nieuwe woorden aanleren, grammaticale regels en uitzonderingen aanbrengen. Maar alle onderdelen van taal samen spelenderwijs integreren kan uitstekend door te werken met (het schrijven van) gedichten. De cursisten zijn op een creatieve manier met de Nederlandse taal bezig. Ook ontstaat er een ongedwongen gesprek over de resultaten. Maar hoe pak je dat aan?

Drie fases

Het allerbelangrijkste is dat je een beeld hebt van hoe het creatieve schrijfproces werkt en hoe je dat kunt stimuleren. Natuurlijk speelt het niveau van de cursisten¹ mee, net als het doel dat je voor ogen hebt. Maar het creatieproces is grosso modo bij iedereen gelijklopend en valt grofweg in drie fases uiteen. Wie geregeld schrijft, springt voortdurend van de ene fase naar de andere, maar in de eenmaligheid van een workshop is het goed om de fases helder van elkaar te onderscheiden. Die drie fases zijn: de brainstormfase, de selectiefase en de redactiefase. Ik licht ze hier een voor een toe.

Brainstormfase

Elke workshop begint met een vraag die mensen aan het denken zet. Die vraag moet concreet en persoonlijk zijn. Alleen zo geraak je voorbij de clichés. Wil je bijvoorbeeld rond de ervaring van in een nieuw land te wonen, werken, dan kun je beginnen met de vraag aan de

cursisten om een lijstje te maken van alle adressen waar ze ooit gewoond hebben. Of noteer de eerste vijf à tien mensen die je ontmoet hebt bij aankomst in dit land. Zo zijn ze al onmiddellijk met herinneren bezig. Geef ze een vijftal minuten om die lijst op te stellen.

Op het moment dat iedereen een lijst heeft, vraag je hun om uit die lijst één bepaalde verhuizing of één bepaalde persoon te kiezen waar ze nog sterke herinneringen aan hebben en/of waar ze wel het een en ander over kunnen vertellen. Die omcirkelen ze.

Op dit ogenblik is het geheugen getriggerd. Nu moet je elke cursist aan het schrijven zetten zodat die herinneringen op papier komen, maar zonder dat ze al zitten te denken dat dit later in een gedicht terecht moet komen. Ik gebruik daar graag de *free writing*-methode voor. De opdracht is simpel: schrijf tien minuten aan één stuk door, zonder de pen van het blad te heffen, al wat maar in het hoofd

opkomt in verband met die verhuizing of met die persoon, of als de geest afdwaalt, dan laat je dat toe. Motiveer hen om al hun zintuigen te gebruiken: als ze aan toen terugdenken, wat zien ze, horen ze, ruiken ze, proeven ze, voelen ze? Schrijf alles op, zonder censuur, zonder op taal of kromme zinnen te letten. Schrijf gerust in de moedertaal: de taal waarin je vrij denkt en herinnert zonder op je woorden te hoeven letten. Volg enkel het eigen denken en schrijf dat op, om het even wat. De hele brainstormfase verloopt in stilte. Niets van wat ze opschrijven hoeven ze te delen met de groep, dat blijft van hen persoonlijk. Zeg enkel na acht minuten dat ze nog twee minuten te gaan hebben. En deel na tien minuten mee dat ze wat ze aan het schrijven waren, mogen afronden en daarna de pen mogen neerleggen. Zeg aan degene die met haar pijnlijke polsen draait, dat dat bewijst dat ze goed geschreven heeft.

1 Ik ga er hier verder van uit dat de deelnemers kunnen lezen en schrijven. Als dit geen evidentie is, zijn alternatieven mogelijk, met name door mensen per twee te laten praten. De luisteraar schrijft mooie zinnen op, of zij slaat die op in haar geheugen en werkt van daaruit. Ook opname-apparatuur kan een hulpmiddel zijn

Selectiefase

In wat iemand op tien minuten geschreven heeft, zit altijd iets bruikbaar. In deze tweede fase maken de cursisten de keuze wat ze zelf goed vinden. Ook dit giet je in een concrete opdracht: selecteer drie zinnen die je mooi of sterk vindt, of die je in een gedicht vindt passen.

Deze zinnen delen ze met de groep. Als ze niet in het Nederlands geschreven hebben, is dit ook het ogenblik waarop ze hun zinnen naar het Nederlands vertalen. Wellicht moet je hier en daar helpen om die vertaalslag te maken.

De drie gekozen zinnen horen vanaf nu iedereen toe. Ze komen als het ware in een grote grabbelton terecht – misschien kunnen ze ingetikt en vervolgens geprojecteerd of uitgeprint worden – en iedereen is vrij om te kiezen met welke zin zij aan de slag wil.

Redactiefase

Ze gaan werken met en aan de zinnen om er een gedicht mee te maken. Deze fase is altijd een mengeling van nieuwe creatieve ingevingen en het meer technische laten kloppen van de zinnen. Hier komt echt de focus op het schrijven van een gedicht te liggen.

Opnieuw maak je dat doel concreet. Afhankelijk van het

niveau van het Nederlands en van wat je wilt aanleren, kun je verschillende doelen stellen. Ik presenteer er hieronder enkele in opklimmende graad van moeilijkheid, maar er vallen er nog veel meer te verzinnen.

Haiku

De cursisten vormen een zin naar keuze om tot een haiku. Daarbij doel ik in de eerste plaats op de fysieke kenmerken van een haiku: drie regels met respectievelijk vijf, zeven en vijf lettergrepen. Op die manier leren ze inzien wat een lettergreep is en oefenen ze ook welk woord eventueel weg mag in een zin en welk zeker niet. Ook leren ze naar synoniemen te zoeken. Dat een haiku van nature ook een natuurimpressie brengt, is niet het doel.

Kwatrijn

Combineer twee zinnen uit de 'grabbelton' tot een vierregelig gedicht. Je kunt daarbij twee regels meegeven. Ofwel geef je hun een rijmschema mee. Door te rijmen kijken de cursisten met een creatieve blik naar de taal. Ze gaan actief op zoek naar klankgelijkenissen. Er zijn verschillende rijmschema's mogelijk. Zo kan het eerste op het derde en het tweede op het vierde vers rijmen: abab. Of voor een liefdesgedicht is het

zogenaamde omarmend rijm toepasselijk: abba. Kwatrijnen is een typische versvorm uit de Perzische poëzie ook. Daar gebruiken ze vaak aaba: drie verzen die op elkaar rijmen en een vers dat nergens op rijmt. Kwatrijnen hebben in principe ook een metrumschema, meer bepaald een jambisch. Dat betekent dat je een regelmatige opeenvolging krijgt van een onbeklemtoonde en een beklemtoonde lettergreep. Per vers heb je dan tien lettergrepen, waarvan vijf beklemtoonde. Dit klinkt en is heel technisch, maar het zogenaamde scanderen – het luidop opzeggen van een zin met de nadruk op de beklemtoonde lettergrepen – is wel een goede oefening om cursisten woorden correct te laten uitspreken. Je kunt dit inoefenen met bestaande gedichten en de volgende stap kan zijn om hen zelf een metrisch kwatrijn te laten schrijven. De opdracht kan eruit bestaan elk vers gewoon tien lettergrepen mee te geven, of vijf beklemtoonde lettergrepen, of beide regels samen: tien lettergrepen, waarvan vijf beklemtoonde. Hieronder vind je een voorbeeld van een kwatrijn dat voldoet aan beide regels. Het heeft vijf jamben per versregel en het rijmt volgens de structuur aaba.

*Al jaren jaag ik op mijn jongensdromen
Ik duik in zeeën, klauter hoogste bomen
Ik ga en ga, reis naar Antarctica
ook daar valt aan de dood niet te ontkomen*

Rondeel

Een rondeel is een complexe versvorm met een dwingend rijmschema en opnieuw metrum (denk maar aan de klassieker *Egidius wae bestu bleven*), maar ik gebruik het zelf vaak in een vereenvoudigde vorm die helpt

om de kracht van poëzie te begrijpen. Alles draait hierbij om herhaling. In een rondeel zit een terugkerend refrein en de bedoeling is dat de cursisten zoeken wat het beste als refrein kan werken. Eerst komt de structuur op bord:

AB 1234 A 5678 BA. Elke letter en elk getal staat in principe voor een zin, of een stuk van een zin. De cursisten kiezen zinnen uit en plakken die in de structuur in. Indien nodig mogen ze natuurlijk nog een zin bijschrijven, om een verhaal te

maken. Ook mogen ze de zinsbouw altijd aanpassen. Eigenlijk bestaat een rondeel uit twee kwatrijnen die omringd zijn door een refrein. Eerst

moeten de cursisten goed nadenken welke zin ze als refrein willen inzetten. Welke zin is sterk genoeg om herhaald te worden? Er is een A-zin die drie

keer terugkomt en een B-zin die twee keer terugkomt. Een mogelijk eindresultaat van deze oefening ziet er als volgt uit:

*ik was jong, vol plagerijen
liep door een wei met een vijver aan de rand
ik ging dikkoppen en salamanders vangen
koeien verjagen en de boer plagen
ik lachte en riep: 't is om te lachen
dat werd mijn grootste leuze
ik was jong, vol plagerijen
als ik vandaag kinderen zie spelen
denk ik terug aan toen, aan mijn plek
van gelach, plezier en deugnieterijen
ik vergat wat ik at, onthield enkel dat ik
liep door een wei met een vijver aan de rand
ik was jong, vol plagerijen*

Naast het feit dat er door de herhaling van een zin vaak iets wonderlijks gebeurt bij het voorlezen, is dit ook een goede oefening om over grammatica aan de praat te geraken. Er is altijd wel een punt waarop zinnen niet goed op elkaar aansluiten, bijvoorbeeld bij het refrein dat in het begin AB is en aan het eind omgekeerd wordt naar BA. Op zo'n moment kun je dieper ingaan op de structuur van de Nederlandse zinsbouw.

Vrije oefening

Voor mensen die al wat thuis zijn in de Nederlandse taal kun je een heel eenvoudige opdracht meegeven: schrijf een gedicht en verwerk daar drie zinnen in, van jezelf of van anderen. Eventueel geef je het beginthema uit de brainstormfase mee als thema voor het gedicht.

Groepsgedicht

Deze opdracht doe ik het liefste, omdat ik hier mijn ervaring als

dichter het meeste mee kan laten spelen. De groep schrijft namelijk samen één gedicht op basis van de zinnen. Op die manier ervaart de groep het ontstaansproces van een gedicht ten volle.

Eerst leest elke cursist haar drie zinnen voor. De groep kiest telkens welke van de drie zinnen ze het mooiste vindt, zodat er van iedereen telkens één zin in het gedicht komt. Die zinnen worden ingetikt in de computer². Zo ontstaat de eerste ruwe versie van het gedicht. Die eerste versie is een onleesbaar en onsamenhangend geheel. Om daar samenhang in te steken, moet een aantal beslissingen genomen worden: wie zijn de personages van het gedicht (vaak gewoon een ik of een hij) en wie doet wat in elke zin?

Is het gedicht in de verleden of in de tegenwoordige tijd?

Waar speelt het zich af, en hoe

kun je dat met een aantal woorden versterken? Welke woorden botsen in hun betekenis, dus welke moet je vervangen door andere? Vaak is het handig – dat zagen we al bij het rondeel – om enkele woorden te herhalen, dat brengt structuur aan.

Door telkens vragen te stellen aan de groep geraakt het gedicht vooruit. Voorstellen uit de groep worden uitgetoetst, soms weer verworpen of onthouden voor later. De leraar gaat drie- of vier keer door het gedicht, daarbij steeds meer detailvragen stellend tot er geen enkel punt van discussie meer is. Als iedereen tevreden is met het gedicht, dan is het af. Men leest het gedicht nog een laatste keer voor en men geeft, zoals na elk beëindigd gedicht, een applaus aan zichzelf.

2 Benodigdheden: computer en beamer, zodat iedereen kan meelezen wat er in het gedicht komt.

In een workshop met mensen van Turkse afkomst begon ik met de vraag naar alle adressen waar iedere deelnemer gewoond heeft. Nadat iedereen op zichzelf schreef (in het Nederlands of Turks) kozen we van elke deelnemer één sterke zin. We legden die samen en knutselden daar het volgende gedicht uit:

*Ik verlaat mijn paleis in het schemerlicht van een
op het kleinste vlammetje gedraaide petroleumlamp.
De zetel zweeft nog even aan het venster.
De rugzak is gevuld met water en hoop.
'Je bent een trekvogel zonder nest', zingt mijn moeder.
'wat moet ik doen met een paleis zonder prins?'
Ik verlaat mijn paleis, ik open het zeil naar nieuwe zeeën.*

Xavier Roelens, schrijft poëzie (bijvoorbeeld *Er is een spookrijder gesignaleerd*, Contact, 2007), treedt op, geeft poëzieworkshops, coördineert de SchrijversAcademie en was vijf jaar lang hoofdredacteur van het literaire tijdschrift Kluger Hans.

Correspondentie: xavierroelens@yahoo.co.uk